

ОТНОСНО ПРИРОДАТА НА ТВОРЧЕСКОТО ДЕЙСТВИЕ*

Д. Богоявленская**

ABOUT THE ESSENCE OF THE CREATIVE ACTION

D. Bogoyavlenskaya

Based on some experimental observations the autor outlines the specificity of human creative action. It is seen as activity that exceeds direct utilitarian function of behaviour and leads to outcomes that are redundant for the biological goals pursued. Creative action allows the individual to set new goals and to confronts new problems in the relationship between personality and its environment

В системата на категориите в рамките на идеализма, върхът на който е хегелевата систематика, категорията активност липсва, тъй като Хегел напълно отъждествява активността с дейността. В неговата система на категориите, които отразяват степените на съществуване на битието, активността не би могла да се представи като една от степените на познанието. Активността на духа изначално се приема като условие за съществуването на битието. Съгласно Хегел явлението разкрива себе си чрез действията, като състоянието на активност представлява причината за всяко изменение. Въз основа на посоченото в настоящия момент се очертава следната картина на проблема за активността.

Терминът „активност“ в момента няма ясно очертано теоретично съдържание. За него се запазва до момента първоначалния смисъл на латинския термин „activus“, което означава деен, енергичен. В житейското съзнание, тези два термина са синоними.

Задачата на научното построяване на понятията се състои тъкмо в това, да разкрие тяхната нетъждественост и изходна противоречивост. Иначе, терминът „активност“ се превръща в дума, в която всеки път може да бъде влягано едно или друго съдържание.

Преобразуващият характер на човешката дейност дава основание да се говори за нейната активност в сравнение с животните, при които с

*Настоящата статия е посветена на изследване, проведено в рамките на цикъл от разработки по конструирането на категорията „активност“.

** Д.Б.Богоявленская – проф. д-р, Психологически институт РАО, Москва

„непосредствено тъждествена със своята жизнестойност“.

Подвижността на животното позволява да бъде стимулирана активността на неговото поведение в сравнение с неподвижните и следователно пасивни растения. В същото време, обаче, растението на свой ред е обект на взаимодействието. То е активно по отношение на неживата и безпристрастна, а значи и пасивна природа. Оказва се обаче, че и неживата природа е също активна. Активни са Слънцето и Земята, химическите реакции и пр. Освен това може да се говори за активност на материята в цяло, в смисъла на нейното самодвижение и саморазвитие. По такъв начин терминът „активност“, бидейки прилаган към всяко явление се превръща в прост (а следователно и излишен според Е. В. Иленко - (4)) - негов синоним. По тази причина простото увеличаване на емпиричните изследвания на активността без нейното теоретично осмисляне не дават изход от този порочен кръг и води до девалвация на самия проблем в очите на естествоизследователите.

За напредък в посочената проблематика е необходимо да се осъществи теоретично осмисляне на проблема за активността, без обаче да се абстрахираме от нейните отделни форми, посочени по-горе. Напротив, тяхното изучаване и съпоставяне е призвано не да отдели формално общото, а да подчертае различието и спецификата им. Именно такъв методологически подход ние се опитахме да осъществим при анализа на висшата форма на човешка активност - творчеството.

В нашата концепция развита форма на творчеството се свързва с феномена на ситуативно нестимулираната продуктивна дейност, като способност за развиване на дейността извън пределите на изискванията на изходната проблемна ситуация. Ние разглеждаме този феномен като проява на духовна активност. (В нашите разработки като неин синоним използваме термина „интелектуална активност“) (Богоявленская, 1983).

За разбирането на интелектуалната активност като особена форма на активност ще разгледаме нейното място в общия ход на еволюцията. Придържаме се към представата, че на етапите на еволюцията, т.е. различните форми на движение на материята, трябва да съответстват и особени форми на активност. Именно по такъв принцип е построена класификацията на равнищата на действието на П. Я. Галперин (Галперин, 1976). Затова ние ще използваме посочената класификация на изследваната форма на активност в качеството на евристичен, но методологически обоснован подход.

Според Галперин, на неорганичната природа съответства типа на физическото действие, където резултатът не оказва никакво влияние върху неговия механизъм. Възникването на органичния живот е свързано с равнището на физиологическото действие, при което положителният резултат подкрепя механизма, произвеждащ действието. Равнището на субектното действие, което е присъщо на животните се характеризира

с това, че механизмът на неговата регулация се формира до началото и в хода на изпълнение на действието, но задължително преди завършването му. И накрая, П.Я. Галперин извежда равнището на личностното действие, което се характеризира с регулация на действието на основата на съзнанието за общественото значение на ситуацията.

Природата на човека е социална и неговото поведение може да се разбере само като поведение на социален индивид, т.е. личност. Ако животно живее в сред предмети, то зад съзнанието на човека стоят обществени отношения. Образът на човека не е ограничен от индивидуалния опит. Отразявайки ситуацията, човек отчита не само своето възприемане за предмета, но натрупания обществен опит - знанията за него. По такъв начин поведението на човека може да се охарактеризира според П.Я. Галперин като личностно действие, като нов етап в развитието формите на активност. Ако равнището на субектното действие се осъществява активно търсене подобно на изпробване на ситуацията, то на равнището на личностното действие се наблюдава „изпробване на изпробването“, т.е. действията на човека се характеризират с анализ на начина на самото действие. Личностното действие винаги е рефлексивно.

За да се продемонстрира по-ярко спецификата на човешкото поведение, ще направим анализ не на специфичната дейност присъща само на човека, а на общозначимите (и за животните) задачи, изискващи точност на движенията.

При анализа на дейността на човека в лабораторията на Психологическия институт РАО, ръководен от акад. О.А. Конопкин, сътрудниците му използват експериментална методика, която имитира обобщен тип ситуации на следене на движещ се обект. Експерименталната процедура включва следното: върху специално табло се премества светлинно петно, тръгващо от началната точка „О“. Изследваното лице трябва чрез натиск на бутон върху пулта да спре движещото се петно в съответна позиция (Степанский, 1962).

Резултатите от проведените изследвания сочат, че изследваните лица работят в ситуация на конфликт между стремежа да не излязат извън пределите на зададения сектор на допустимите отклонения и техния стремеж за максимална точност (тъй като стремежът да се попадне в точка „О“, намираща се на границата на сектора на допустимите отклонения, рязко увеличава вероятността за неуспешност в изпълняваната дейност). По такъв начин се вижда, че изследваното лице, приемайки задачата действа съобразно свои субективни критерии за успешност (Степанский, 1962).

Колкото по-голямо е разстоянието (разликата) между формалното изискване и зоната на възможностите, отговарящи на индивидуалните критерии за качество, толкова по-силно се извяват личностните харак-

теристики на действието. Това несъвпадане между зоната на зададеното действие и зоната на собствения критерий за успешност е особено нагледно в ситуациите, съдържащи моментна заплаха съчетана с елементи на риск при изследването на „надситуативната активност“ (Петровский, 1977).

При това изследване като основа, беше използвана методиката, описана в по-горното със задаване на изискване за екстраполация на положението на движещия се върху екрана обект. Специфична особеност на този експеримент беше, че определена част от тунела се отделяше като опасна зона, т.е. спирането на сигнала-обект в нея беше забранено и се наказваше. Мястото за спиране на сигнала-обект изследваното лице избираше по свое усмотрение. По такъв начин мерата на възможния риск в действието зависеше от самия изследван, тъй като колкото по-близо до забранената зона беше избраното място за спиране на сигнала-обект, толкова по-голям беше риска да се попадне в забранената зона. Трябва да се отбележи, че предпочитането на рискованите избори пред неутралните не даваше на изследваното лице никакви преимущества (награди, поощрения и пр.). Въпреки това, около половината от всички изследвани лица отиваше в зоната на риска, въпреки че нито съдържанието на експерименталната инструкция, нито въведените от експеримента критерии за успешност на действията сами по себе си не подбуждаха към риск. В условията на описания експеримент изследваното лице, рискувайки преместваше демаркационната линия между достъпното и недостъпното за него в дейността му, разширявайки по този начин сферата на своето действие. Рискованите действия служеха като че ли като аргумент в спора между двете начала - „мога“ - „не мога“ и се явяваха под формата на опити на изследвания да провери себе си и да утвърди своите възможности. По този начин изследваното лице рефлексира резултата от своите действия. Ситуацията става по-широка от нейното формално изискване. Тя съдържа за човека значително повече стимули за действие и оптимизиране на действието, отколкото само прагматически достижимия резултат.

За животното няма смисъл да ловува в зоната на опасност, ако има храна на по-безопасно място. За човека е недостатъчно да изгълни просто биологически важно изискване. За него жизнено важна е оценката на другите хора, неговата собствена самооценка на своите действия, която е вторично отражение на тази зависимост.

Отказът от действие близо до опасната зона означава, че човек не претендира за високо равнище за майсторство и като личност той е пасивен. Напротив, наличието на определени претенции за майсторство го заставят да изпробва своите сили на границата на възможностите си. Така той е активен. Правилната трактовка на човешкото действие може да бъде постигната само при отчитане на социалната природа на

човека с присъщата му социална рефлексия. Ако анализираме човешкото поведение от гледна точка на физиологическото действие, т.е. по бихевиористичната схема „стимул - реакция“, то в него се появява непостижима излишност. Но, ако при анализа на човешкото поведение ние не го свеждаме към низшите форми на активност, а запазим спецификата на човешкото действие, то тази излишност се превръща в негов смисъл. Както правилно пише Б.Ф. Ломов: „Опитите за неправомерно разширяване или напротив, неоправдано стесняване на сферата на приложение на едни или други обобщения, концепции, хипотези, неточното описание на равнището на изучавания обект...създават теоретическа бърканица“ (Ломов, 1980, с. 18).

И така, разглеждайки равнището на личното действие при анализа на специфичните форми на активност на личността ние виждаме, че неговият механизъм не включва по необходимост момента зад пределите на изискванията на зададената ситуация, а само демонстрира нееднозначността и социалната обусловеност на човешката дейност.

От тук, произтича извода, че това равнище на активност, при което е възможно излизане зад пределите на изискванията на зададената ситуация се явява самостоятелно висша форма на активност на личността и характеризира особен вид действия на човека. По тази причина ние диференцираме равнището на действие на личността изведено от П.Я. Галперин на две равнища: равнище на действието на социалния индивид и равнище на творческо действие (Галперин 1976).

Равнището на действие на социалния индивид съответства на целесъобразната дейност, при която целта представлява осъзнаването на желания резултат. Самият резултат се определя от положението на индивида не сред предметите (вещите), а сред хората.

Ако разглеждаме развитието на формите на активност през призмата на генезиса на структурата на действието, разглеждания като съотношение негов механизъм и резултата, то изведеното равнище, определено от нас като творческо действие се характеризира с това, че неговият резултат е по-широк от изходната му цел. В своята развита форма творческото действие води до поражение на самата цел, т.е. на това равнище се осъществява целесполагаща дейност (Швырев, 1978). По такъв начин действието придобива пораждащ характер и все повече губи формата си на отговор.

Творческото действие започва с това, че то „преставя да бъде само отговор, само решение на предварително поставен въпрос. При това то остава и отговор и решение, но заедно с това е и нещо повече и това „нещо повече“ (излизането към нова проблемна ситуация разширява полето на възможностите на човешката дейност) се определя от неговия собствен творчески статус.

Като коментира нашето разбиране за интелектуалната активност

Г.А. Давидова сочи, че то обхваща най-важните характеристики на „творчеството въобще“, което живее тъкмо на границата между стария отговор и новия въпрос, в прехода на първото към второто, което в качеството си на нов въпрос се представя и с нов отговор във веригата на културната приемственост. Именно по тази причина, че интелектуалната активност не се изчерпва с отговора, не угасва в него, а резултира и се разгаря в новия въпрос, тя се явява открита по отношение не само на предметния свят, но и спрямо другите хора, като произтичаща и обществена връзка между хората в пространството и времето на културата.

Проведените от нас през 1993-1995 г. експериментални изследвания със 11 ученика от I - III клас на 91-то училище в Москва ни позволиха да съпоставим данните получени по батерия методики разработени под ръководството на В.В. Давидов (Давыдов, 1986) за диагностика на равнището на формираност на теоретичното мислене с данните от диагностиката на проявлението на творчески действия, получени по метода на „Креативното поле“. Резултатите от този съпоставителен анализ разкриват факта, че проявата на творческото действие изисква наличието на формирани операции, характерни за теоретичното мислене (рефлексия, анализ, планиране). По този начин, проявата на творческо действие ние установихме само у тези деца, които влизаха в групата на учениците, у които беше установена сформираност на операционния апарат на теоретичното мислене. Те бяха 14 от 60 ученика от III клас. Това условие обаче, се оказа необходимо, но недостатъчно. Творческото действие се оказа присъщо само на 57% от децата от тази група (8 от 14). Това означава, че формирането на творческото действие изисква едновременно формиране и на определени ценностни ориентации, обезпечавщи личностното присвояване на интелектуалните новообразования. по такъв начин проявлението на творческото действие не е резултат от епизодични прояви на интелектуалните възможности, а представлява стил на мисленето, характеризиращ личността.

Проведените от нас наблюдения върху изследваните ученици в течение на учебната година и анализи на данните от тяхната личностна психодиагностика обясняващ различieto между сформираността на теоретичното мислене и на творческото действие. Заедно с това, тези данни, както ние считаме, илюстрират евристичността на дейностния подход. Творческото действие не се проявява там, където конкретният вид човешка дейност се осъществява на равнището действие, а се разкрива там, където мотивът съвпада с целта и тя се осъществява на равнището дейност. По този начин проявата на творческото действие е възможна само от позицията на субекта на дейността.

ЛИТЕРАТУРА

- Богоявленская, Д.Б. (1983). Интеллектуальная активность как проблема творчества. Р. Д., 173.
- Гальперин, П.Я. (1976). Введение в психологию. М., 148.
- Давыдов, В.В. (1986). Проблемы развивающего обучения. М., 240.
- Ильенков, Э.В. (1979). Проблема идеального. Вопр. филос., № 6, 138-140.
- Ломов, Б.Ф. (1980). Теория, эксперимент и практика в психологии. Психол. журн., т. 1, № 1, 8-20.
- Петровский, В.А. (1977). Активность субъекта в условиях риска. Канд. дисс. М., 148.
- Степанский, В.И., Моросанова, В.И., Осницкий, А.К. (1962). Метод выявления субъективного критерия успешности. Вопр. психол., №3, 129-133.
- Шварев, В.С. (1978). Теоретическое и эмпирическое в научном познании. М., 382.